

מפני דרכי שלום

מים ראשונים: קנאות פנחס שזורה בתורה בברית השלום, ככתוב: "פִּינְחָס בֶּן אֱלֶעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הִלְחֵן הִשִּׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאוֹתֵי בְּתוּכְכֶם... לָכֵן אָמַר ה'נְנִי נִתֵּן לּוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם". וחוזרת ברכת-ברית זו לכהנים (הפעם בלי הקנאות) בתחילת בית שני בדברי הנביא מלאכי (ב ה): "בְּרִיתִי הִיְתָה אִתּוֹ הַחַיִּים וְהַשְּׁלוֹם וְאֶתְנֶנּוּ לּוֹ מוֹרָא וַיִּירָאֵנִי וּמִפְּנֵי שְׁמִי נַחַת הוּא". מכאן העיסוק הנרחב בשלום דווקא, אבל לא רק, בפרשת פנחס; ואף אנו שלחנו ידינו במוטיב השלום בפרשה זו בדברינו [ברית שלום](#), ובדברינו [ברית חיים ושלום](#). גם בפרשות אחרות לא נפקד מקומו של השלום. ראו דברינו: [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים, [שלמים הם שלום](#) בפרשת צו, [שלום בין איש ואשתו](#) בפרשת נשא ועוד. הפעם נידרש לדברים שעושים או אין עושים, לעתים גם נגד ההלכה - 'מפני דרכי שלום'. ברית חיים ושלום כביכול כנגד ברית התורה.

לָכֵן אָמַר ה'נְנִי נִתֵּן לּוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם: (במדבר כה יב).¹

במדבר רבה כא א פרשת פנחס – גדול השלום

"לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום" - גדול השלום שניתן לפנחס, שאין העולם מתנהג אלא בשלום, והתורה כולה שלום, שנאמר: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג יז). ואם בא אדם מן הדרך שואלים לו שלום. וכן שחרית שואלים אותו בשלום. ובאמש כך שואלים בשלום.² "שמע ישראל" חותמים: "פורס סוכת שלום על עמו".³ התפילה חותמים בשלום. בברכת כהנים חותמים בשלום. אמר ר' שמעון בן חלפתא: אין כלי מחזיק ברכה אלא שלום, שנאמר: "ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" (תהלים כט).⁴

מסכת גיטין פרק ה משנה ח – מפני דרכי שלום

¹ זה הפסוק מהפרשה המחבר אותנו לנושא השלום. שימו לב שברית שלום זו, שהיא גם ברית כהונת עולם, נתונה בין שני פסוקים המזכירים את קנאתו או קנאותו של פנחס. פסוק לפניו: "פִּינְחָס בֶּן אֱלֶעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הִלְחֵן הִשִּׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאוֹתֵי בְּתוּכְכֶם וְלֹא כְלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹתֵי" ופסוק אחריו: "וְהִיְתָה לּוֹ וּלְזָרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֵנָה עוֹלָם תַּחַת אֲשֶׁר קָנָא לְאַלְהֵיו וַיִּכְפַּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". המקרא עצמו מרמז לנו שהשלום הוא המשלים, הכח הנגדי, המפשר ומפייס, מתווך ומרכז בין קנאה וקנאות. אפשר שגם תקנות חז"ל "מפני דרכי שלום", יסודן בריכוך הקנאה האישית והקנאות הדתית.

² אמש הוא ערב. ראו מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק: "שיקבלו הדורות שיתן אדם שלום לחבירו שחרית וערבית". פירוש א. א. הלוי מציע שיש אולי גם הגבלה שלא להרבות יותר מדי פעמים ביום באמירת שלום (לאותו אדם), אלא פעמיים: בוקר וערב, בדומה לכבוד שמים בקריאת שמע שחרית וערבית כדלהלן. ראו תנחומא מקץ ט שאלת אנטונינוס לרבי מדוע לא להתפלל כל שעה ומה ענה או עשה לו רבי. ראו גם גמרא ברכות סד ע"א על הקפדת חכמים לומר "לך לשלום" ולא "לך בשלום" לנפרד מחברו (אך לומר "לך בשלום" לנפרד).

³ בברכת השכיבנו. ומה עם שמע של שחרית? האם יש כאן שריד לאזכור השלום גם בברכות שלאחר קריאת שמע של שחרית?

⁴ זהו שיר הלל לשלום כמותו מצאנו גם בדרשות על הפסוק [בברכת כהנים](#): "וישם לך שלום" (ספרי זוטא כו), דברים רבה ה טו פרשת שופטים, תנחומא בפרשתנו ועוד, עליהם הרחבנו כאמור בדפים לעיל במים הראשונים. הפעם צד את עינינו דווקא הפסוק מספר משלי: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". השלום לא כברית ולא מהתורה, אלא השלום כדרך חיים ומספרות החכמה דווקא. אולי מכאן נלקח הביטוי "דרכי שלום". לא השלום עצמו, אלא דרכי השלום - הדרכים המביאות לשלום מחד גיסא, והדרכים המסתעפות ממנו מאידך גיסא, כולל 'דרכים עוקפות וצדדיות'.

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום: כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום.⁵ מערבין בבית ישן, מפני דרכי שלום.⁶ בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון - מפני דרכי שלום.⁷ מצודות חיה ועופות ודגים יש בהם משום גזל מפני דרכי שלום.⁸ רבי יוסי אומר: גזל גמור. מציאת חרש שוטה וקטן יש בהן משום גזל מפני דרכי שלום. ר' יוסי אומר: גזל גמור.⁹ עני המנקף בראש הזית, מה שתחתיו - גזל מפני דרכי שלום.¹⁰ ר' יוסי אומר: גזל גמור. אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה - מפני דרכי שלום.¹¹

מסכת ביצה דף טז עמוד א - מתנה לילד קטן

... מכאן אמר רבן שמעון בן גמליאל: הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו!¹²

⁵ ואיך נסדר את העולים לתורה משלישי ואילך? ראו בגמרא גיטין נט ע"ב: "שלחו ליה בני גלילא לרבי חלבו: אחריהן מי קוראין? לא הוה בידיה. אתא ושייליה לרבי יצחק נפחא, אמר לו: אחריהן קוראין תלמידי חכמים הממונים פרנסים על הצבור. ואחריהן תלמידי חכמים הראויין למנותם פרנסים על הציבור, ואחריהן בני תלמידי חכמים שאבותיהן ממונים פרנסים על הצבור, ואחריהן ראשי כנסיות וכל אדם". ראו גם רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים יב יח: "בכל קריאה וקריאה מאלו, כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל. ומנהג פשוט הוא היום שאפילו כהן עם הארץ קודם לקרות לפני חכם גדול ישראל. וכל מי שהוא גדול מחברו בחכמה, קודם לקרות. והאחרון שגולל ספר תורה נוטל שכר כנגד הכל, לפיכך עולה ומשלים אפילו גדול שבציבור". עכשיו מה נאמר? שמי שעלה קודם הוא גם תלמיד חכם גדול יותר? ומי יקבע מי חכם יותר ומי פחות? ובמרוצת השנים נוספו חיובי 'ארצי' למיניהם, ונראה שלא יסייעו כל ההלכות והתקנות 'מפני דרכי שלום', אם לא שיבואו מראש לבית הכנסת בדרכי שלום (ויזכו גם לצאת ממנו בדרכי שלום).

⁶ מדובר בעירובי חצרות שמניחים אוכל, שכל דיירי הבתים שבאותה חצר שותפים בו, בבית מסוים, והרי הוא כאילו כל החצר היא רשות יחיד אחת ומותר לטלטל מבית לבית באותה חצר. כאן מדובר שלא לשנות את מיקום הבית הקבוע ('בית ישן') שבו מניחים את העירוב, מפני דרכי שלום. בגמרא בבלי (גיטין ס ע"ב) נראה שהסיבה לכך היא 'משום חשד' שאולי אין שם עירוב (ראו פירוש קהתי על המשנה). אבל בירושלמי עירובין פרק ג הלכה ב משמע שכל הסיבה של עירוב חצרות הוא כדי להרבות יחסי שלום ורעות בין דיירי החצר: "א"ר יהושע: מפני מה מערבין בחצרות? מפני דרכי שלום. מעשה באשה אחת שהיתה שונאת לחבירתה ושלחה עירובה גבי בנה. לקחה וחבקתה ונשקתה (השכנה) והלך הבן וסיפר לפני אמו. אמרה (האם): כך היא אוהבת אותי ואני לא ידעתי! מתוך כך עשו שלום. הדא הוא דכתיב [משלי ג יז] דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". שוב הפסוק ממשלי והפעם חותם הדרשה. ראו גלגול מעשה זה במדרש תנחומא פרשת נח סימן טו.

⁷ נראה שכאן הפתרון הוא טכני: הקרוב, קרוב קודם. אולי זה גם עניין היסטורי, שבתחילה היו שדות קרובים לנהר עם אמות מים קצרות ובהדרגה נוספו שדות רחוקים יותר. בגמרא גיטין שם יש דיון מורכב על "בני הנהר" מי משקה קודם את שדהו ומי אח"כ, דיון שממנו אפשר ללמוד על חקלאות בבל ושיטות ההשקיה שם, ושהדברים לא היו פשוטים כלל וכלל (בפרט בשנים של מיעוט מים בנהרות), עד שהגמרא בשלב מסוים לא מוכנה לפסוק ואומרת: "כל דאליים גבר". "שיסתדרו בעצמם", מפרש שטיינזלץ שם שאולי גם זה "מפני דרכי שלום". שימצאו בני אותה עיר את דרכי השלום שלהם ולא יסמכו רק על חז"ל. שירימו את עיניהם מהספרים לדקדק איפה כתוב "מפני דרכי שלום" ואיפה לא; יביטו איש בעיני רעהו, יחפשו וימצאו את דרכי השלום שלהם.

⁸ מדובר במצודות שרק עוצרות את בעלי החיים ולא צדות או לוכדות אותם ממש. ראו שם בגמרא. מה שמעניין בדיון זה ובבאים אחריו הוא הלשון: "יש בהם גזל מפני דרכי שלום". יש "גזל" ויש "גזל מפני דרכי שלום", היינו מפני דרכי שלום מוגדרת פעולה זו כגזל. אולי בשל כך חולק ר' יוסי כאן ובשלושת המקרים שלהלן: אין דבר כזה "גזל מפני דרכי שלום". אם זה גזל, אז זה גזל! אגב מהמקורות הדנים בסוגיה זו משמע שזה גזל מדרבנן (מדברי סופרים) ולא מהתורה, אך ניתן להוציאו בבית דין.

⁹ לגבי ילדים קטנים, שאינם בני מצווה, אבל ברי דעת ומבינים מהו ניכוס של חפץ ("שלי"), מגיל שש ואילך, שיטת ר' יוסי מוסברת בירושלמי גיטין פרק חמישי: "בשיטת הפעוטות. דתנינן תמן: הפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין". ראו רמב"ם הלכות מכירה פרק כט הלכה ו: "קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום, ומשש שנים עד שיגדיל אם יודע בטיב משא ומתן מקחו וממכרו ממכר ומתנתו קיימת ... ודבר זה מדברי חכמים ... כדי שלא יבטל ולא ימצא מי שימכרו לו ולא יקח ממנו. והכל במטלטלין אבל בקרקע אינו מוכר ולא נותן עד שיגדיל". ולגבי שוטה, ראו אבחנה משולשת, שוב בירושלמי שם: "תמן אמרין בשם רב נחמן בר יעקב: כל שנותנין לו אגוז ומשליכו צרור ונוטלו - המוציא בידו כמוציא לאשפה. אגוז ונוטלו צרור וזורקו - גזילו גזל מפני דרכי שלום. אגוז וצרור נוטלן ומצניען ומביאן לאחר זמן - גזילו גזל גמור".

¹⁰ שהעני שטרך לעלות בעץ וללקט את הפאה או הלקט והשכחה שנתרו שם - זכה בהם. שוב, ר' יוסי אינו מסכים שזה רק "גזל מפני דרכי שלום". ראו בגמרא שם (גיטין סא) שר כהנא ליקט מתמרים שעני טרח להשליך מראש העץ וזנף בו העני וקיבל רב כהנא את תוכחתו. ואף שיבח אותו שהוא מעירו של ר' יאשיהו שהוא "צדיק יסוד עולם" שהלכותיו נשמרות גם אחרי מותו.

¹¹ האם רות המואביה היא הדגם של עניי גויים שיכולים ללקט בשדות ישראל? אפשר. ראו תהליך הגיור המתואר בגמרא יבמות מז ע"א: "... ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות, ומודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני". הבחירה במצוות לקט שכחה ופאה דווקא, כהודעה לגר מיד בתחילת דרכו, היא מסר חשוב שבגדרי המצוות יש גם מרכיב של "מפני דרכי שלום". שיש בתורה גם מרכיב של לפנים משורת הדין. ולמחר כשיבואו גויים בשדותינו, לא ימנע הוא מהם ללקוט. על "דרכי שלום" לגויים ונכרים נראה עוד להלן. בינתיים נעיר שמשנה זו במסכת גיטין מצוטטת במקורות רבים כבסיס למוטיב "מפני דרכי שלום". ראו ציטוטה למשל במשנת רבי אליעזר פרשה ד: "ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום. כהן קורא ראשון, ואחריו לוי, ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום ... ישראל שהוציא לקט שכחה ופאה לתת לעניי ישראל, ויש שם עניי גוים, והן באין ונוטלין עמם, אין ממחין בידם, מפני דרכי שלום. שואלין בשלום גוים, אפילו ביום אידם, מפני דרכי שלום. שכל מצותיה של תורה שלום, שנאמר: דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום". כפי שהערנו לעיל, הפסוק במשלי הוא הבסיס לביטוי "דרכי שלום" - לא השלום עצמו, אלא דרכי השלום - הדרכים המביאות לשלום והדרכים המסתעפות ממנו.

¹² אמירה קודמת בגמרא שם היא: "אמר לו הקב"ה למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיע אותם". ומכאן שיש חשיבות להודיע על מתן מתנה. ולפני כן שם דעה הפוכה: "אמר רבי חמא ברבי חנינא: הנותן מתנה לחברו אין צריך להודיעו, שנאמר: ומשה לא ידע כי קרן עור פניו". וזה אכן נושא מעניין לפעם אחרת.

רש"י שם: צריך להודיע את אמו - לעשות לו אות וסימן, שאם יאכלנו קודם שיבא לאמו - תראה את האות, ותשאלנו: מי עשה לך כך, והוא יאמר: פלוני, וגם נתן לי פת, ומתוך כך ידעו אביו ואמו שהוא אוהבם, ותרבה אהבה ורעות בישראל.¹³

מסכת גיטין דף סא עמוד א – גמילות חסדים משותפת עם גויים

תנו רבנן: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום.¹⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת שופטים – מקדימים שלום

"כי תקרב אל עיר להילחם עליה.... וקראת אליה לשלום". כמה גדול השלום, שאפילו לשונאיהם הקדים להם שלום. מיכן אמרו חכמים: מקדימין שלום לעובד כוכבים בשוק מפני דרכי שלום.¹⁵

ירושלמי דמאי פרק ד הלכה ב – מפני איבה, משום דרכי שלום

מתניתין: המדיר את חבירו שיאכל אצלו, והוא אינו מאמינו על המעשרות - אוכל עמו בשבת הראשונה אף על פי שאינו נאמן על המעשרות, ובלבד שיאמר לו מעושרין הן. ובשבת שנייה, אף על פי שהוא נודר ממנו הנייה, לא יאכל עד שיעשר.¹⁶

גמרא: ר' ינאי בי רבי ישמעאל בשם ר' יוחנן: בשבת של פְּרוֹטְגָמְיָא¹⁷ התירו מפני איבה. אמר רבי אבון: כאן התירו טבלים משום דרכי שלום.¹⁸

ירושלמי דמאי פרק ד הלכה א – שבת שלום

¹³ כאן לא נזכר הביטוי "דרכי שלום", אבל ראינו לצרף מקור זה בעקבות דברי רש"י: "ותרבה אהבה ורעות בישראל". נראה שיש כאן גם מוטיב מעניין של חינוך הצעירים. אפשר שהילד איננו רק דמות פאסיבית כאן, אלא היעד. הוא עשוי לשאול את אמו: למה נתן לי החנוני מתנה ולמה שם עלי סימן? (ראו בגמרא שם מהו הסימן). אמו יכולה לענות לו בציניות: כי הוא איש מסחר ורוצה שנקנה רק אצלו. אבל היא יכולה גם לומר לו: הוא אוהב אותנו ואנחנו אותו.

¹⁴ על משנה זו שמאפשרת לעניי גויים ללקט מתנות עניים, מוסיפה הגמרא ברייתא שמציינת גם: חלוקת צדקה, ביקור חולים וקבורת נכרים מפני דרכי שלום. ראו תוספתא גיטין פרק ג יג-יד המתייחסת לעיר שבה גויים ויהודים חיים בצוותא (קיסריה?): "עיר שיש בה ישראל וגויים, הפרנסין גובין מישראל ומגויים מפני דרכי שלום. מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. מספידין וקוברין מית גויים מפני דרכי שלום. מנחמין אבילי גויים מפני דרכי שלום". מעניינת במיוחד היא גביית הכסף וניהול כספי צדקה באופן משותף, מה שמחייב הקמת ועד צדקה משותף בנאמנות, לא סתם מתן צדקה לגוי עני באופן אישי מקרן צדקה יהודית. ראו תיאור חיים משותפים כאלה גם בירושלמי גיטין פרק ה הלכה ט: "תני: עיר שיש בה גויים וישראל, מעמידין גבאי גויים וגבאי ישראל וגובין משל גויים ומשל ישראל. ומפרנסין עניי גויים וישראל, ומבקרין חולי גויים וחולי ישראל, וקוברין מתי גויים ומתי ישראל, ומנחמין אבילי גויים ואבילי ישראל, ומכבסין כלי גויים וכלי ישראל מפני דרכי שלום". כל כך, עד שראו צורך לשים לשותפות זו גבולות, כגון בימי המשתה שלהם שאין לקחת בהם חלק, ראו שם בהמשך דברי ר' אימי: "אילמלא ר' אבא, כבר היינו באין להתיר עבודה זרה שלהן וברוך שהבדילנו מהן". עדות מעניינת על החיים בארץ ישראל בעת ההיא.

¹⁵ בתפר בין המקור הקודם ומקור זה, מן הראוי להזכיר את המשניות במסכת עבודה זרה שמרחיקות מאד קשרים כלכליים בין יהודים לנכרים מחשש שהגוי מודה לאלוהיו, משום לא תחנם ועוד. וכאן, רושם אחר. אמירת שלום לגוי, אפילו הקדמת שלום ואפילו בימי אידיהם (ימי חגיגה, שאז יש חשש כאילו היהודי מכיר בחשיבות יום זה), כבר נזכרת במשנה (גיטין ושבועית): "ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום". כך גם בתוספתא עבודה זרה פרק א הלכה ג, שלאחר הפתיחה (כמו במשנה) על כל האיסורים בימי אידיהם גם שלושה ימים קודם, קובעת באופן ברור: "שואלין בשלום הגויים באידיהן מפני דרכי שלום". וכך גם הלכה ברמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י הלכה ה: "ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום". ובחזרה לדרשה לעיל, ראו איך מחבר בעל המדרש את ההלכה שדורשין בשלומם של גויים ביום יום ואפילו בימי חגיגה עם הקריאה לשלום במלחמה שבפרשת שופטים (דברים כ.). ציווי התורה לקרוא לשלום בשעת מלחמה, הוא המקור להקדמת שלום לגוי בימי שלום, היא האסמכתא שמצאו חכמים בתורה אולי לכל ההלכות של "מפני דרכי שלום" הקשורות לגוי (ראו רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יא הלכה ג לגבי אבידת גוי ושמירת רכושו מפני הגנבים, נושא שלא הזכרנו עד עתה). ראו דברינו [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים.

¹⁶ נסביר: אדם הָדִיר את חברו שיאכל אצלו, כגון שאמר: "קונם כל אשר לי עליך, אם לא תבוא לסעוד אצלי" (סוג של הזמנה קצת בוטה, יש לומר. אולי הכוונה גם למי שמפציר מאד בחברו), מותר לאכול אצלו, גם אם אין המזמין (המדיר) נאמן על המעשרות. כל זה רק בשבת הראשונה ובתנאי שהמזמין אומר לו שהפירות מעושרים. ראו משנה זו במסכת דמאי פרק ד משנה ב.

¹⁷ שבת של פְּרוֹטְגָמְיָא או פְּרוֹטְגָמְיָא היא שבת חתן, היינו שבת ראשונה שלאחר החתונה והיא בתוך שבע הברכות.

¹⁸ אם במשנה לא הייתה סיבת ההיתר ברורה, באה הגמרא ומסבירה שהיתר זה הוא "משום איבה" או "משום דרכי שלום" (וגם זה במגבלות כמוזכר במשנה עצמה ובהמשך הירושלמי שם, ראו בהמשך שם מסקנת רב חסדא: "אסור לחבר שיאכל בסעודה שאין לה שם"). הירושלמי גם מחדש את הביטוי "משום איבה" שבפשוטות הוא מקביל לביטוי "מפני דרכי שלום" – ראו ביטוי זה בדין השבת אבדה לגוי (בבא מציעא לב ב), בדין כהן גדול שאירע בו פסול זמני וחוזר לעבודתו (הוריות יב ב), ביחסי אישות (ירושלמי יומא ח א), בדין "להראות פנים" לאבילים בשבת (בראשית רבה ק ז) וכן עוד רבים. ופרשני המשנה והתלמוד כבר עמדו על ההבדלים הדקים בין "מפני האיבה" ובין "משום דרכי שלום". ראו לשון פירוש המשנה לרמב"ם על המשנה שם: "והתירו לו את זה מפני דרכי שלום... שזה מורה על חומרת המצב והתחלת האיבה אם לא יאכל אצלו וכו'". ראו גם לשון ספר כפתור ופרח פרק לט על משנה זו: "שצריך לו לעשות כן לחזק החברה ולהרחיק האיבה שתפול ביניהם אם לא יאכל עמו". מעבר לפרטי הדינים והמגבלות כאמור בנושא רגיש זה (שלא נוכל להיכנס אליהם), די לנו בכך שהכלל "מפני דרכי שלום" איננו רק ביחסים עם הגויים והנכרים, אולי גם מפחד איך יגיבו, אלא גם ובעיקר ביחסים פנימיים בתוך עם ישראל. בכך נתמקד בהמשך דברינו.

מתניתין: הלוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן, שואלו בשבת ואוכל על פיו. חשיכה מוצאי שבת, לא יאכל עד שיעשר וכו'.¹⁹

גמרא: חברייה בשם רבי יוחנן: מפני כבוד שבת התירו. אם מפני כבוד שבת למה לי שואלו? ע"י עילה. ר' ביבי בשם רבי חנינא: אִימַת שבת עליו והוא אומר אמת.²⁰

מסכת גיטין פרק ה משנה ט – בין תלמידי חכמים ועמי הארץ²¹

מְשַׁאֲלֵת אשה לחברתה החשודה על השביעית: נפה וכַבְרָה ורחיים ותנור, אבל לא תָבֹר ולא תטחן עמה. אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ: נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה, אבל משתטיל המים לא תיגע עמה, לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה. וכולן לא אמרו, אלא מפני דרכי שלום.²²

תוספתא מסכת נדרים פרק ב הלכה ז – השלום גובר על הנדר

... המוֹדֵר הנאה מחבירו ומת, מביא לו ארון ותכריכין חלילין ומקוננות, שאין הנאה למתים. מעידו עדות ממון ועדות נפשות. חלה נכנס לבקרו ... ושואל בשלמו. היה כהן זורק עליו דם חטאתו ודם אשמו מפני דרכי שלום. ורוחץ עמו במרחץ וישן עמו במטה וכו'.²³

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב – שכנות של שלום²⁴

"ושכנו"²⁵ - בן בגבג אומר: שומע אני שכינו שבשדות. שכינו שבגגות מניין? תלמוד לומר: "הקרוב אל ביתו" - פתח אל פתח. רבי אומר: שלשתן נאמרו: "שכינו" - זה שכינו שבשדות. "שכינו"²⁶ - זה שכינו שבגגות. "הקרוב" - זה הקרוב אל ביתו סמוך לפתח. פסח מצרים - שכינו קרוב לביתו, ואין פסח דורות - שכינו קרוב לביתו.²⁷ ר' שמעון אומר: אף פסח דורות - שכינו קרוב לביתו. וכל כך, לא דברה תורה אלא מפני דרכי שלום.²⁸ שלא יהא

¹⁹ חזרנו במשנה ובתלמוד מסכת דמאי, משנה אחת אחרונה, הצמודה למשנה ולתלמוד הקודמים.

²⁰ כאן אין דין של "מפני דרכי שלום", אבל דין דומה ומעניין, ולא יכולנו להתעלם מצמד זה של משניות ותלמוד ירושלמי שעליהן. גם כאן מאמינים למי שאינו נאמן על המעשרות (מדובר בדין דמאי היינו טבל מדרבנן, בשל הכלל: "רוב עמי ארצות - מעשרים הם", שבת יג א, ביצה לה ב, כתובות כד א ועוד), אבל מסיבה אחרת: אימת השבת על עמי הארצות ואין הם משקרים בשבת. נראה ששתי המשניות האלה מתחילת פרק ד במסכת דמאי (והתלמוד שעליהם), משלימות זו את זו. מאמינים בשבת גם למי שאינו נאמן בד"כ, אם משום שפחד השבת עליו ואם משום "דרכי שלום" - ובשבת דווקא. צמד משניות אלה נותן לברכה "שבת שלום" שאנו רגילים בה, משמעות חדשה (ישנה? מקורית?): שבת - שלום. שבת היום - שלום היום. אימת קדושת היום על הכל, מאמינים זה לזה הכל, סועדים זה אצל זה הכל ואין מדקדקים. לפיכך, שבת ושלום היום - שני מוטיבים מתחברים ומשלימים.

²¹ חזרנו למשנה במסכת גיטין, משנה אחת אחרי זו שהבאנו בתחילת דברינו לעיל. משנה זו לקוחה, כך נראה ממסכת שביעית (פרק ה משנה ט) ומובאת במסכת גיטין, אגב המשנה הקודמת.

²² חזרנו לדרכי שלום שבין חלקים שונים בעם, בפרט חברים (המקפידים על דיני טומאה וטהרה), תלמידי חכמים ועמי הארצות. גם כאן, יש מגבלות לדרכי השלום, למשל בשלבי הכנת העיסה ללחם, כאשר הוספת המים מכשירה את העיסה לדין חלה ונמצא שאשת החבר מסייעת לאשת עם הארץ להפריש חלה בטומאה. הבעיה היא לא בטומאת הכלים, את אלה ניתן תמיד להכשיר אח"כ, אלה נדחים מפני דרכי שלום. הבעיה היא בסיוע לעוברי עבירה. במשנה זו גם למדנו את הביטוי: "... אלא מפני דרכי שלום". האם "אלא" זה בא להמעיט בערך "דרכי השלום" או להעצים ולחזק אותה? כאן, נשמע הביטוי כהמעטה, כאילו בא לומר: ואת כל זה לא התרנו אלא בשביל דרכי שלום ולמנוע איבה. ואם יכולה אשת החבר להתחמק מהעניין, עדיף. המתח בין הקפדה על ההלכה והשיקולים החברתיים הוא ברור.

²³ חזרנו גם לנושא של מי שהדיר את חברו וכאן הדברים ברורים וחדים יותר. ראובן אסר על שמעון בנדר או שבועה ליהנות מכל דבר שיש לו, או ששמעון נדר או נשבע שלא יהיה לו כל עניין עם ראובן והנאה ממנו. כעת ראובן מת - מותר לשמעון להשתתף בצרכי לווייתו וקבורתו של ראובן והאבל אחרי מותו. ואם תאמר שזה משום שאין הנאה למתים, או שלאחר המיתה פג הנדר, הרי בא הדין שמותר לשמעון גם לבקר את ראובן בחוליו, להעיד לטובתו בדיני ממונות או נפשות, ואף לרחוץ עמו ולישון איתו במיטה! וכל זה מפני דרכי שלום. ראו דין זה ברמב"ם הלכות נדרים פרק ו וכן בשולחן ערוך יורה דעה הלכות נדרים סימן רכא. אבל בשניהם, אין אזכור של הסיבה "מפני דרכי שלום" משום מה ומעניין מאד מדוע.

²⁴ **מכילתא דרבי שמעון** היא כידוע מדרש שהגיע לידנו עם שיבושים וקטועים רבים. עריכת המדרש ופיסוקו להלן היא באחריותנו. ראו **מבוא למדרש זה** באתר מחלקי המים.

²⁵ הפסוק שאותו דורשים כאן הוא בציווי של פסח בפרשת בא (שמות יב ד): "וְאִם יִמְעַט מִהָיֹת מִשֶּׁה וְלָקַח הוּא וְשִׁכְנוֹ הַקָּרֵב אֶל בֵּיתוֹ בְּמִקְצֵת נֶפֶשׁ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ תִּלְכְּסוּ עַל הַשֶּׁה". הדרשן נדרש לנושא מי הוא "שכנו".

²⁶ כאן נראה לנו להוסיף את ה"וא": "ושכנו", ככתוב בתורה. ומייתור ה"וא" זו לומדים דין שכן שבגגות.

²⁷ שרק בפסח מצרים נהג דין "שכנו הקרוב אליו".

²⁸ "אלא" כאן, נשמע כהעצמה ולא כצמצום או המעטה (ראו הערה 20 לעיל לגבי אשת החבר ואשת עם הארץ). כאילו בא לומר: וודאי ששכנו הקרוב אליו עדיף, שהרי התורה כולה אינה אלא דרכי שלום. כך נראה גם בדיני עירוב חצרות שהזכרנו לעיל, בלשון מדרש תנחומא (בובר) פרשת נח: "אמר ר' יהושע בן לוי: לא התקינו עירובי חצירות, אלא מפני דרכי שלום". בוודאי שכן גם במדרש מדבר רבה בו פתחנו: "אין העולם מתנהג אלא בשלום", "אין כלי מחזיק ברכה אלא שלום". אבל שם "שלום", לא "דרכי שלום".

אדם מניח אוהבו ושכניו, מכיריו ומיודעיו ואחד מבני עירו, והולך ועושה פסח אצל אחרים, שנאמר: "טוב שכן קרוב מאח רחוק" (משלי כז ו).²⁹

מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה בראשית את הקודש חול, אלא שאני אמרתי "ורב יעבד צעיר" (בראשית כה כג), ואתה אמרת: "עבדך יעקב"! ... אמר לפניו: ריבון כל העולמים, אני מחניף לרשע בשביל שלא יהרגני. מכאן אמרו: מחניפין לרשעים מפני דרכי שלום.³⁰

בראשית רבה ק ח פרשת ויחי – משנים מפני דרכי שלום

"ויצו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו וגוי" (בראשית נ טז) – תני: ר' שמעון בן גמליאל אומר: גדול השלום שאף השבטים דברו דברים בדויים בשביל להטיל שלום בין יוסף לשבטים.³¹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: ניסינו לכסות את הנושא הנכבד 'מפני דרכי שלום' הן בהיבט החיצוני שלו – היחס לגויים ונכרים, והן בהיבט היהודי הפנימי – ברמת היחס ליחיד ולקבוצות שונות בתוך העם; הן "דרכי שלום" כנות וישרות והן דרכי שלום שמכופפות קצת את האמת המוחלטת למען החיים. עם זאת, ברור שלא מייצגו את הנושא ונגענו רק כמטביל מכחול בים. ועוד יש להרחיב בנושא המשלים "מפני איבה" או "משום איבה", היינו מניעת ריב בעולם, אשר בא לידי ביטוי למשל בהלכות אבלות וצער בעלי חיים. ראו דברינו **אבל שבעת ימים** בפרשת ויחי וכן **צער בעלי חיים** בפרשת משפטים. ואם שגינו או החסרנו, הארכנו או קצרנו, ידונו אותנו שואבי המים לזכות "מפני דרכי שלום".

²⁹ מדרש זה נשען על תוספתא מסכת פסחים (ליברמן) פרק ח: "אילו דברים שבין פסח מצרים לפסח דורות ... פסח מצרים נאמר בו ולקח הוא ושכנו וגו' מה שאין כן בפסח דורות. ר' שמעון אומר: אומר אני אף בפסח דורות נאמר כן. וכל כך למה? כדי שלא יניח אדם שכנו הקרוב אל ביתו וילך ויעשה פסחו אצל חברו. לקיים מה שנאמר: טוב שכן קרוב מאח רחוק". בפסח מצרים נצטוו לשתף את "שכנו הקרוב אליו" – זה שכנו לשעבוד וצרה, לסבל ועבודת פרך: "בְּחֶמְרָא וּבְלִבְנִים וּבְכָל עֲבָדָה בְּשָׂדֵה אֶת כָּל עֲבָדְתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרְךָ" (שמות א יד). מה כעת בפסח דורות הנוהג בחירות וברווחה? שמא בעת רווחה כבר אין דין של "שכנו הקרוב אליו"? בא ר' שמעון ואומר: לא ולא! אין זה "דרכי שלום". גם בפסח דורות יש ויש "שכנו הקרוב אליו", שלעתים עדיף על פני איזה "אח רחוק" שפעם בשנה נזכרים בקיומו. אלה הם דרכי שלום ושכנות טובה-קרובה ושוב הסתמכות על פסוק מספר משלי. אנחנו נוהגים דגש רב על פסח המשפחתי ויש לכך יסודות רבים, כגון מצוות "והגדת לבנך". אבל ראוי מדרש זה לשמש 'משקל מאזן', בוודאי צידוק ראוי, למי שלעתים רואה לנכון לקיים את מצוות ליל הסדר בחברותא של כל השנה ובאחוות שכנים טובים וקרובים.

³⁰ מחניפים לרשעים ולבעלי השררה מפני דרכי שלום – מפני הצורך לשרוד ולהמשיך לחיות בשלום אמיתי או "בשלום" זמני. האם חזרנו לנושא "מפני דרכי שלום" כלפי הגויים בו פתחנו? לאו דווקא. ראו המשך המדרש שם: "כה אמר עבדך יעקב - לימדה תורה דרך ארץ לחלוק כבוד למלכות. רבי היה כותב לאנטונינוס: יהודה עבדך שואל בשלומך, לחלוק כבוד למלכות כאשר עשה יעקב לעשו", נושא עליו הארכנו לדון בדברינו **אדוני עשו עבדך יעקב** בפרשת וישלח. ראו דברינו **לחלוק כבוד למלכות**, ואפשר שחנופה מותרת זו קשורה למוטיב **אין הבטחה לצדיק בעולם הזה** ולדרכי ההישרדות של עם ישראל שבדרשות על הפסוק בישעיהו כו כ: "חֲבִי כְמַעֲטָ רָגַע עַד יַעֲבוֹר זַעַם". ראו עוד בהמשך מדרש ילמדנו זה, שמוציא את החנופה לרשעים מפני דרכי שלום, לנושא הרחב יותר שמשנים ולא אומרים את האמת המוחלטת מפני השלום. לרשעים ולא רק לרשעים.

³¹ וכך גם בדברים רבה ה טו: "ומה אמרו לו? אביך צוה לפני מותו לאמר כה תאמרו ליוסף. ואין אנו מוצאים שצוה יעקב אבינו אלא אמרו הכתובים דברי בדאי מפני דרכי שלום". ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על דברי האחים ליוסף: "אביך צוה לפני מותו - מותר לשנות מפני דרכי שלום". ראו דברינו **לו ישטמנו יוסף** בפרשת ויחי. אך אם האחים למדו שמותר לשנות מפני השלום מיעקב אביהם (לא רק בדברי החנופה לעשו כנ"ל, אלא גם כשאמר: "עד אשר אבוא אל אדוני שעירה"), ממי למד יעקב? מסבתא שרה. ראו מדרש שכל טוב (בובר) פרשת תולדות פרק כז: "ומבוראו למד לשנות מפני דרכי שלום, כמו שמצינו בשרה שאמרה ואדוני זקן (בראשית יח יב)". (והקב"ה שינה את דבריה "ואני זקנת" מפני השלום, במדבר רבה יא ז). גם רחל שינתה מפני השלום כשאמרה לאביה "כי דרך נשים לי", ראו שוב מדרש שכל טוב (בובר) פרשת ויצא פרק לא: "כי דרך נשים לי. כי כיזבה לו מפני דרכי שלום" (מה גם שהייתה כבר בהריון עם בנימין!). גם המלאך שדיבר עם מנוח אחרת משדיבר עם אשתו (במדבר רבה יא ז). גם חכמים היו משנים דיבורם מסיבות שונות. ראו בבא מציעא כג ע"ב (למטה), ועוד ועוד רבים כאלה.